

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА

1.1. Вступ

Головне завдання наук про суспільство – пояснити показники успішності суспільств протягом певного часу, зокрема радикальний розрив у добробуті між заможними та бідними країнами, а також різні форми політичної організації, світогляди та соціальні структури, із яких виростають ці відмінності за показниками. Писемна історія людства починається разом із першою суспільною революцією – неолітичною, сільсько-господарською, міською, або першою економічною революцією, як її ще називають, – та появою перших великих осілих груп людей, яка припала на період 5–10 тисяч років тому. Друга суспільна революція – промислова, модерна, або друга економічна – почалася двісті років тому і триває до наших днів. У ній вирішальну роль також відіграли зміни в організації людських груп. За словами Коулмена, «головними гравцями соціальної структури модерного суспільства є корпоративні гравці, тобто організації, які черпають свою владу в індивідів, а застосовують її для досягнення корпоративних цілей» [Coleman, 1974, p. 49]. Обидві суспільні революції спричинили докорінні зміни в способі організації суспільств. Головна мета цієї книжки – окреслити засадничу логіку двох нових моделей суспільної організації, які ми називатимемо суспільними порядками, та пояснити, як відбувається перехід суспільства від одного порядку до іншого.

Щоб зрозуміти, чому новонабуті характеристики сучасних розвинених суспільств, як-от економічний розвиток і демократія, сформували тісні зв'язки під час другої суспільної революції, ми розглянемо фундаментальні сили, які лежать в основі моделей суспільного порядку. Суспільні порядки відрізняються за тим, як у суспільстві побудовані інститути, що забезпечують існування конкретних форм організації; за обмеженістю або відкритістю доступу індивідів до створення таких організацій; та за стимулами,

що їх створює така модель організації. Ці характеристики суспільних порядків тісно пов'язані з тим, як суспільства стримують і контролюють насильство. Оскільки різні суспільні порядки надають різні моделі поведінки, в індивідів, які живуть у різних порядках, формуються різні уявлення про поведінку людей довкола. Насильство, організації, інститути та уявлення – це і є основні поняття нашої концептуальної схеми.

Протягом усієї історії людства існувало лише три суспільні порядки. Перший – *збиральницький порядок*, притаманний невеликим соціальним групам мисливсько-збиральницьких суспільств. Однак нас більше цікавитимуть два суспільні порядки, які постали протягом останніх десяти тисячоліть. Перший із них – *порядок обмеженого доступу*, або *природна держава*, виник під час першої суспільної революції. Основу соціальної організації в ньому становили особисті стосунки, тобто ким індивід є і кого він знає. Саме ними визначалися індивідуальні взаємодії, зокрема особисті стосунки між носіями влади. Природні держави обмежують можливості індивідів створювати організації. Натомість у *порядку відкритого доступу*, який постав під час другої суспільної революції, особисті стосунки хоч і зберігають значення, але в багатьох царинах соціальної поведінки застосовуються безособові категорії індивідів, уже іменованих громадянами, що усуває потребу особисто знати своїх партнерів. Ідентичність, котра в природних державах міцно прив'язана до особистості, у порядку відкритого доступу перетворюється на набір безособових характеристик. Можливість створювати організації, яка забезпечується в таких суспільствах, відкрита для кожного, хто відповідає переліку мінімальних і знеособлених критеріїв. Обидва типи суспільного порядку передбачають існування суспільних і приватних організацій, але природні держави обмежують доступ до цих організацій на противагу суспільствам відкритого доступу.

Перехід від природної держави до порядку відкритого доступу відбувся під час другої суспільної революції, коли власне почалася сучасність. Попри те що елементи другої революції поширилися по всьому світу, особливо технології, більшість суспільств нашого часу залишаються природними державами. Перехід між цими двома порядками передбачає цілу низку змін, у результаті яких політична система розширює участь громадян у політичному житті й гарантує їм безособові політичні права, створює прозоріші інститути, відповідальні за ухвалення рішень, і забезпечує законодавчу базу для широкого спектра організаційних форм від політичних партій до економічних організацій. В економічній сфері цей перехід полягає в гарантуванні вільного входу та конкуренції на багатьох ринках,

вільному переміщенні товарів та індивідів у часі та просторі, свободі створювати організації для здобуття економічної вигоди, захисті права власності та забороні застосовувати насильство для придбання ресурсів або товарів чи для примусу інших. Попри двозначність показників за кілька останніх десятиріч, про останні два століття можна з певністю говорити, що політичний і економічний поступ у цьому напрямку відбувався паралельно*.

На прикладі 30 найзаможніших країн подано наочні докази тісного кореляційного зв'язку між політичним і економічним розвитком за даними проекту «Polity IV» (табл. 1.1). Показник рівня демократії вміщує відомості про якість політичних інститутів, зокрема: доступ до політичної влади, політичну конкуренцію й обмеження на дії виконавчої гілки влади**. Із 30 найбагатших країн добробут 4 забезпечується видобутком нафти. І саме вони мають найгірші показники демократії. Ще 5 країн мають занадто малий розмір, тому відсутні в рейтингу «Polity IV». Решта країн (за винятком Франції та Сінгапуру) розділили між собою найвищу позицію в рейтингу політичних інститутів. Отже, між високим рівнем доходу та якісними політичними інститутами існує тісний зв'язок. Детальніший аналіз економічного успіху дає той самий результат. Наприклад, Ліпсет [Lipset, 1959] у 1950-х роках провів аналіз факторів, які він назвав «розвитковим комплексом» — це те саме, що ми називаємо моделлю відкритого доступу: дохід, освіта, урбанізація, кількість автомобілів, телефонів, радіоприймачів та передплат на газети, — і виявив сильну кореляцію між усіма цими змінними та демократією.

* Ліпсет [Lipset, 1959] порушив питання про те, чому для існування стійкої демократії потрібен економічний розвиток. Кореляцію між цими двома змінними вивчали за допомогою кількісного аналізу [Przeworski, Alvarez, Cheibub, and Limongi, 2000] і виявили вагомі докази того, що хоч приклади існування демократії траплялися в суспільствах з різним рівнем доходу, стійка демократія характерна насамперед для країн із високим доходом. Поки що не з'ясовано, чи справді між демократією та економічним розвитком існує зв'язок, а якщо існує, то що з них є причиною, а що — наслідком. А економічний аналіз цього питання вже проведено [Barro, 1996, 1999]. Крім того, підготовано огляд літератури, у якій доводиться модернізаційна гіпотеза та наведено результати останніх досліджень про цей зв'язок [Acemoglu, Johnson, Robinson, and Yared, 2007]. Проблему розвитку в довгочасній перспективі розглядали дослідники економічної історії, зокрема: [Landes, 1999]; [North, 1981, 1990, 2005]; [Rosenberg and Birdzell, 1986].

** «Рівень демократії вимірюється за адитивною 11-бальною шкалою (0–10). Операціоналізація демократичності здійснювалася шляхом кодування рівня змагальності в політичній системі (змінна 2.6), відкритості та змагальності процесу набору кадрів у виконавчу вертикаль (змінні 2.3 та 2.2) та наявності обмежень на свободу дій керівника виконавчої вертикалі (змінна 2.4)...» [Marshall & Jaggers, 2005, p. 13].

Таблиця 1.1. Подушний дохід за 2000 рік та позиція в рейтингу «Polity IV»

Позиція	Країна	Подушний дохід, 2000 рік, доларів США	Позиція в рейтингу «Polity IV»	Видобуток нафти
1	Люксембург	48 217	–	
2	Бермудські острови	35 607	–	
3	США	34 365	1	
4	Норвегія	33 092	1	
5	Катар	32 261	156	так
6	ОАЕ	32 182	141	так
7	Сингапур	29 434	109	
8	Швейцарія	28 831	1	
9	Нідерланди	26 293	1	
10	Данія	26 042	1	
11	Австрія	25 623	1	
12	Швеція	25 232	1	
13	Кувейт	25 135	135	так
14	Гонконг	25 023	–	
15	Ірландія	24 948	1	
16	Австралія	24 915	1	
17	Велика Британія	24 666	1	
18	Канада	24 616	1	
19	Ісландія	24 339	1	
20	Бруней	24 308	–	так
21	Макао	24 224	–	
22	Німеччина	24 077	1	
23	Японія	23 971	1	
24	Франція	23 672	33	
25	Бельгія	23 524	1	
26	Італія	22 487	1	
27	Ізраїль	22 237	1	
28	Фінляндія	21 302	1	
29	Пуерто-Рико	21 211	–	
30	Нова Зеландія	20 423	1	

Джерела: Реальний подушний дохід у доларах за 2000 рік [Heston, Summers, and Aten, 2006]. Рейтинг рівня демократії за «Polity IV» [Marshall and Jaggers, 2005]. Цей показник може набувати цілих значень від 10 до 0. Усі країни, які посіли 1-шу позицію, отримали 10 балів. Усі, що набрали на бал менше, посіли 33-тю позицію. Рейтинг «Polity IV» охоплює 159 країн. Тут відсутні відомості про малі країни, тому в таблиці напроти них поставлено прочерк.